

Politinė valia ir atsakomybė

Karo nusikaltimus suvokiame pagal visuotinai pripažintus bruožus – tai kariuomenės ir kariškių smurtas prieš civilius gyventojus (ir beginčius belaisvius) karo veiksmų arba okupuotose teritorijose. Šie nusikaltimai vertinami nedarant skirtumo, kokios valstybės kariuomenė arba kariškiai juos įvykdė.

Lietuvos ypač komplikuojoje, tragiškoje XX a. okupacijų ir karo nusikaltimų istorijose susiklostė tokia padėtis, kad kuriuo nors metu daugiausia dėmesio skiriama kurios nors vienos šalies karo nusikaltimams Lietuvai ir jos piliečiams, tuo tarpu kitos šalies karo nusikaltimai lieka šešėlyje. Negerai, jei bent atrodo, kad įstatymų įgyvendinimo struktūros, tai yra teisėtvara, mažiau rūpinasi kuria nors viena karo nusikaltimų grupe dėl jų specifikos arba laikinų politinių motyvų.

Kai apkaltinama kitąsyk pati okupuotoji – buvusi okupuotoji – valstybė, atsiranda dar viena papildomai iškreipianti optika, naudinga jau abiem buvusiems okupantams.

Nepriklausomybę atkūrusi Lietuva buvo šiurkščiai apkaltinta, neva pirmuoju žygiu reabilitavusi 30 tūkst. savo pačios nacistinių karo nusikaltėlių! Tai nuskambėjo 1991 m. rugsėjį, Lietuvai atgaunant visišką tarptautinį pripažinimą jau JTO prieangyje.

Kaltinimas buvo neteisingas, mestas provokaciškai piktai ir blogos valios ranka, padaręs žalos Lietuvai ir nežinia kokios naudos kam nors kitur. Vis dėlto ir Lietuvoje ilgainiui turėjome naudos, atsisakę pernelyg didelės neatsakomybės dėl Lietuvos žydų žūties Vokietijos okupacijos metais. Vietinių žudikų smerkimas tapo raiškesnis. Turėjome naudos ir pradėję atsirinkti, kas yra **karo** ir kas – kitokie nusikaltimai.

Individualios atsakomybės politika buvo apibrėžta jau 1990 m. gegužės 2 d. įstatymu:

kovotojai su sovietų ir nacių okupantais nėra nusikaltę Lietuvos valstybei, jų pilietinės teisės visiškai atkuriamos ir pripažįstamos; tuo pat metu įstatymas dėl kovotojų nekaltumo netaikomas asmenims, Lietuvos piliečiams, įvykdžiusiems genocido nusikaltimus bei dalyvavusiems civilių žmonių žudynėse ir kankinimuose.

Juridiškai šios nuostatos atrodė pakankamai tvarkingai, tačiau praktiškai vėliau ėmė kauptis tam tikri netolygumai, galbūt stoka pusiausvyros. Natūralu, kad išsilaisvinusi valstybė, palikusi kol kas veikti įvairias socialines sovietinių laikų nuostatas, norėjo kuo greičiau atitaisyti savo laisvės kovotojų patirtas neteisybes, kuo greičiau išduoti jiems netrukus įvestus teisių atkūrimo pažymėjimus. Antroji įstatymo dalis galėjo pagal skiriamą dėmesį likti antroje vietoje. Be abejo, baisų stalininės sistemos principą „geriau tegu kenčia šimtas nekaltų, negu ištrūksta vienas kaltas“ natūraliai keitė humaniškas „tegu ir prasprūsta vienas nusidėjėlis (be to, jau atlikęs bausmę), kad tik nekentėtų šimtas nekaltų“. Su tuo nusidėjėliu, griežčiau taikant antrąją įstatymo dalį, tvarkytasi kiek vėliau, nors kitąsyk ir pavilkinant. 1991–1992 m. pasigirdus signalams, kad yra būtent antrosios įstatymo dalies pažeidimo atvejų, jie nesulaukė iškart tokio aktyvaus, tokio rūpestingo teisminės valdžios dėmesio, koks turėjo būti atkreiptas turint galvoje šių nusikaltimų prigimtį bei problemos opumą tarptautiniuose santykiuose.

Pažangą susitarti stabdė ir išoriniai mėginimai primesti Lietuvos valstybei arba lietuvių tautai **kolektyvinę** atsakomybę. Net Prezidentui atsiprašius už pavienius nusikaltėlius, toliau girdėdavome visos tautos kaltinimo tendenciją.

Argumentai, kad nuo 1940 m. birželio 15 d. Lietuvą užliejo okupuojančių SSRS, Vokietijos ir vėl SSRS valstybių, kurios vadovavosi nežmoniškais ideologinėmis doktrinomis, vykdomi nusikaltimai, kad Lietuvos valstybė (kaip suvereni valdžia) neegzistavo ir negali būti atsakinga, buvo logiški; tačiau nekartodavome jų kasdieną ir jie būdavo priimami su išlygomis.

Argumentai, kad nusikaltimas neturi tautybės, kad kaltinimai **visiems** lietuviams ir **tik** lietuviams sukels neteisingus atsakomuosius priekaištus, lengvai pavadinamus antisemitizmu ir tuoj verčiamus nauju kaltinimu, nauju supriešinimu, taip pat nesustabdė kai kurių veikėjų ir organizacijų, dažna proga kaltinančių ne nusikaltėlius, o lietuvius ir Lietuvą.

Iš tikrųjų Lietuvos teisminei valdžiai buvo galima priekaištauti dėl tam tikro vengimo reaguoti į konkrečiai parodomus atvejus. Galbūt tam įtakos turėjo 1993–1996 m. politinės valdžios (ją vykdė buvusi komunistų partija – LDDP) populistiniai apskaičiavimai, susiję su vis pasitaikančiais rinkimais, arba nenoras sulaukti griežtesnių reikalavimų, kad būtų tiriami **ir sovietų** nusikaltimai. Keistu būdu tuo laikotarpiu iš Baudžiamojo kodekso apskritai išnyko „Karo nusikaltimų“ samprata ir skirsnis.

Pasikeitus politinei valdžiai po 1996 m. Seimo rinkimų, o 1997 m. pavasarį – ir Generalinės prokuratūros vadovybei, valingiau imtasi žinomų Aleksandro Lileikio, Kazio Gimžausko bei kitų šio pobūdžio bylų. Užsimezgė realus bendradarbiavimas su Izraelio ir ypač JAV valstybinėmis struktūromis; Lietuva savo iniciatyva žengė net unikalią, šalies viduje veikiau nepopuliarią įstatymų leidybos žingsnį, kad kaltinamojo fizinis silpnumas, negalint atvykti į teismo rūmus, bet galint stebėti televizijos priemonėmis, nebūtų kliūtis vyksti procesui. Politinė valstybės struktūrų valia nustatyti asmenų individualiąją atsakomybę daugiau negalėjo būti kvestionuojama.

1998 m. buvo priimtas įstatymas, Baudžiamąjį kodeksą papildantis aštuonioliktuoju skirsniu „Karo nusikaltimai“. (Primenu, kad anks-

tesnės Seimo kadencijos metu to turinio skirsnis buvo išnykęs. Įstatymų leidybos istorikai galėtų ištirti, kieno valia ir kodėl tuo laikotarpiu vykdyta tokia politika.) Dabartinėje 2000 m. BK redakcijoje tai XV skyrius „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“. Kai kurie nusikaltimai iš 1998 m. BK dabar išnykę, bet tai atskira kalba.

Kitas tų pačių metų įstatymas (veikiantis) nustatė, kad SSRS valstybės saugumo komitetas (įvairiai kintančiais pavadinimais) „pripažįstamas nusikalstama organizacija, vykdžiusia karo nusikaltimus, genocidą, represijas, terorą ir politinį persekiojimą SSRS okupuotoje Lietuvos Respublikoje“.

Čia **karo nusikaltimai** įvardijami pirmiausiai. Jau buvo papildytas Baudžiamasis kodeksas, be to, visi dar žinojo, kad ir NKVD, ir KGB sovietinėje totalitarizmo sistemoje buvo kariškos struktūros.

Griežčiau įgyvendinti įstatymus, kuriuose kalbama apie atsakomybę už nusikaltimus žmoniškumui ir žmonijai, už karo nusikaltimus ir genocidą, kliudydavo įvairi maišatis, iš esmės turinti ir tarptautinį pobūdį.

Viena maišatis, su kuria Lietuva ilgainiui susitvarkė, buvo SSRS arba komunizmo simpatikų veikama nuostata, neva nacionalsocializmo, tai yra nacistinės Vokietijos valstybės, nusikaltimai yra didesni negu sovietinio „socializmo“ – bolševizmo ir SSR Sąjungos. Dabar Lietuvoje aktyviai dirba Prezidento Valdo Adamkaus įsteigta ir pasaulyje pripažinta Tarptautinė komisija **nacių ir sovietų** nusikaltimams tirti; taigi Lietuva čia įnešė principinį nuoseklumo ir aiškumo indėlį. Kas kita, ar Sovietijos simpatijų įtaka vis dar nevieningoje Lietuvos visuomenėje, gal kai kada ir teisminėse struktūrose, nedrumsčia reikiamo aiškumo bei nuoseklumo konkrečiais šių nusikaltimų atvejais.

Drumsčia, ir tikrai drumsčia, terminologinės arba prieštaringos nusikaltimų kvalifikavimo priežastys. Berods, kadaise priimant tarptautinius dokumentus dėl genocido nusikaltimų Sovietų Sąjunga pasiekė, kad **socialinių** grupių

naikinimas nebūtų laikomas genocidu. Taigi jei kurios nors tautos naikinimas buvo grindžiamas klasiniu arba politiniu pretekstu, jame dalyvavę nusikaltėliai gali gintis tarptautinėmis normomis – ne genocidas! – ir todėl tik „paprasto“ žudymo senaties datomis. Karo nusikaltimams ir nusikaltimams žmoniškumui **nėra senaties**, bet Lietuvos teisininkai kažkodėl pirmiau rengė genocido nusikaltimų persekiojimo įstatymą ir ligi šiol dažniau juo remiasi. Tą inerciją verta keisti, nes ir siekiant kaltinamųjų arba jau nuteistų nusikaltėlių ekstradicijos karo nusikaltimai arba nusikaltimai žmoniškumui formaliai yra nenuginčijami. Dėl sovietinio genocido mat visada rasis palaikančiųjų išsisukinėjimą, kad Lietuvos įstatymas, įtraukęs ir socialinės ar politinės grupės asmenų naikinimą, nebūtinai privalomas Rusijai arba Vokietijai.

Lietuvos atveju ne tik 1941 m. įvykdytos Rainių, Pravieniškių, Panevėžio žudynės, ne tik

Lietuvos piliečių žydų organizuoto naikinimo operacijos, bet ir 1991 m. sausio 13-osios naktį, ir 1991 m. liepos 31-osios naktį svetimos kariuomenės veiksmai žudant civilius gyventojus Vilniuje arba suimtus ir nuginkluotus pareigūnus Medininkuose yra tikri **karo** nusikaltimai. Atitinkamai ir tie karo nusikaltimais įtariamieji (vienas sąmokslininkas jau nuteistas pabėgo) turi sulaukti teisminių procesų ir teisingumo įvykdymo. Be abejo, jei Lietuvoje tam šiandien pakanka politinės valios.

Ar pakanka, ar ne, ir jei nepakanka – tai kodėl, čia būtų reikalingas ir didžiai naudingas specialus naujausios mūsų istorijos 1990–2002 m. laikotarpio tyrimas. Problema ta, kad istorikai šio laikotarpio nelabai nori pripažinti istoriją, o gal jiems taip patogiau.

Pasirinkti gyvenimo patogumą arba nepatogumą – irgi politinė valia. Arba vakuumas. Neveikimas – irgi veikimas, tai svarbu suprasti.